

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Nótári Tamás

FEJEZETEK BAJORORSZÁG KORA KÖZÉPKORI
TÖRTÉNETÉBŐL

A SALZBURGI TÖRTÉNETI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

(VIII.–IX. SZÁZAD)

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Nótári Tamás

**FEJEZETEK BAJORORSZÁG KORA KÖZÉPKORI
TÖRTÉNETÉBŐL**

A SALZBURGI TÖRTÉNETI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

(VIII.–IX. SZÁZAD)

Szeged 2005

I. A KUTATÁS FELADATA ÉS TUDOMÁNYOS ELŐZMÉNYEI

Dolgozatunk Bajorország kora középkori történetének néhány fejezetét kívánja feldolgozni a VIII. és IX. századi, kiemelkedő jelentőségű, Salzburban keletkezett forrásokat véve a vizsgálódás kiindulópontjául. A vizsgálódás középpontjába állított szövegek mind keletkezésük idejét, mind pedig műfajukat tekintve széles spektrumot fognak át, egyazon disszertációba történő felvételüket egyfelől az azonos keletkezési hely, másfelől a salzburgi kereszténység és egyházszervezet helyzetét – koruknak és műfaji sajátosságainak megfelelően – exponáló tematika indokolta. A *stricto sensu* Salzburgra vonatkozó adalékokon és vonatkozásokon kívül e források vizsgálata lehetőséget adott arra is, hogy a korabeli bajor bel- és külpolitikai viszonyokat, irodalmi és jogfejlődési tendenciákat behatóbban szemügyre vegyük, hiszen mindezen folyamatok valamiképpen lecsapódtak a salzburgi forrásokban.

A késő ókorban keletkezett művek közül utolsóként Eugippius 511-ben megírt *Vita Sancti Severini*je említi Salzburg városát (Eugippius, *Vita Sancti Severini* 13.), azonban az ezt követő több mint két évszázadon át nem keletkezett – illetve nem maradt fenn – olyan írott forrás, amely adalékot szolgáltatna e település története és az ottani keresztény közösség sorsának alakulását illetően. Dolgozatunk a *Gesta Sancti Hrodberti confessoris*, a *Libellus Virgilii*, a *Notitia Arnonis*, a *Breves Notitiae*, a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* és az *Epistola Theotmari*, vagyis VIII. és IX. század har, illetve öt – mivel hagyományozódását tekintve a *Libellus Virgilii* a *Breves Notitiae* részeként maradt fenn – legfontosabb salzburgi forrása köré csoportosul.

A kutatás kiindulópontjául vett és az ezeket kiegészítő korabeli, elsősorban latin nyelvű forrásokon kívül természetesen felhasználtuk a modern – a tematika jellegéből adódóan elsődlegesen, ám nem kizárólagosan német és osztrák – szakirodalom eredményeit is. A közelmúltban az osztrák medievisztika három kiemelkedő alakja, Herwig Wolfram, Joachim Jahn és Fritz Lošek foglalkozott behatóan e forrásokkal. (H. Wolfram: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz 1979; Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. 378–907. Wien 1987; Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoarioum et*

Carantanoirum und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln 1995; J. Jahn: Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzogtum der Agilolfinger. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 35. Stuttgart 1991; F. Lošek: Notitia Arnonis und Breves Notitiae. Die Salzburger Güterverzeichnisse um 800. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130. 1990; Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15. Hannover 1997.) Nem vállalkozik tehát könnyű feladatra, aki őket követően, ám mégsem minden ponton őket köverve kívánja e forrásokat történetileg és filológiaiag feldolgozni. A disszertáció főszövegében és jegyzeteiben található hivatkozások képet adnak arról, hogy mely nézeteket fogadtuk, illetve vetettük el. Wolfram, Jahn és Lošek alapművein – monográfiáin, szövegkiadásain és tanulmányain – kívül itt csupán néhány, általunk kiemelkedően fontosnak tartott tudóst említünk, mintegy katalógusszerűen vázolandó a kutatás előzményeit.

A Rupert előtti iuvavumi (salzburgi) kereszténység, a Iuvavum–Salzburg kontinuitás, a sókitermelés kezdetei, a város nevének kialakulása és használata, valamint maga a *Gesta Hrodberti* kapcsán felvetett kérdéseknél legfőképp Beumann, Dopsch, Heger, Hermann, Koller, Koszta, Lhotsky, Noll, Prinz, Reiffenstein, Reindel, Semmer és Schmitt munkái voltak iránymutatók számunkra. Virgil püspök történeti szerepe, a Virgil–Bonifác konfliktus, Aethicus Ister *Cosmographiája* és a *Libellus Virgilii* kapcsán leginkább Bauerreiß, Ewig, Hillkowitz, Jarnut, Löwe, Schmidinger, Smyth, Strömer, Wanderwitz és Zöllner műveit vettük tekintetbe. Az utolsó önálló bajor herceg – hiszen az egykor a Merowingok hatalma alá tartozó területek közül Bajorország önálló államisággal bírt –, III. Tazsiló trónfosztására, koncepciók perére, a per Nagy Károly általi legitimációjára, a salzburgi egyházmegye abban betöltött szerepére és magára a *Notitia Arnonisra* nézvést elsősorban Classen, Dümmler, Kolmer, Krawinkel, Löwe, Jarnut, Mitterauer, Reindel, Rosenstock és Wanderwitz írásaira támaszkodtunk. A Salzburger Érsekség létrejötté, Arn érsek és Nagy Károly kapcsolata, a *Breves Notitiae* datálása és a korábbi salzburgi forrásokhoz való viszonya, valamint a korábban már taglalt forrásokból és a *Lex Baiuvariorum*ból kibontakozó társadalomkép és személyállapot feldolgozása során kiváltképp Brunner, Classen, Demmelbauer, Fichtenau, Hageneder, Haupt, Köbler, Mayer, Olberg, Padberg, Schieffer, Schott, Strömer, Wanderwitz és Wavra munkáit vettük figyelembe. Salzburg karantán és avar

missziója, Róma, Bizánc és a Salzburgi Érsekség bulgáriai térítőmunkája, Metód és a bajor püspökök konfliktusa, mindezen eseményeknek a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*ban történő lecsapódása, valamint az *Epistola Theotmari* keletkezésének okát, illetve a morvákra és a magyarokra vonatkozó utalások által felvetett kérdések megválaszolása során nagymértékben támaszkodhattunk Bernhard, Beševliev, Bogyay, Deér, Dopsch, Dujcev, Dvornik, H. Tóth, Havas, Hergenröther, Kahl, Kosztolnyik, Kristó, Lhotsky, Löwe, Makk, Olajos, Pohl, Rókay, Runciman, Schellhorn, Szádeczky-Kardoss, Szekfű és Veszprémy műveire.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

II. A KUTATÁS MÓDSZEREI

„*Alle mittelalterliche Forschung ist Philologie*” – írja Hermann Heimpel Heinz Quirin kézikönyvéhez fűzött előszavában. (H. Quirin: *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*. 1950. 4.) Ezen alapelvet, valamint a forrástisztelet kritériumát igyekeztünk munkánk során mindvégig szem előtt tartani. A kutatás módszerei közül legfontosabbként maguknak az írott forrásoknak a tanulmányozását, értelmezését emelhetjük ki – a fordítások elkészítése is az interpretáció elmélyítését volt hivatott szolgálni, hiszen ennek során számos kérdésben kellett állást foglalnunk. A disszertáció további filológiai aspektusaként emelhető ki, hogy a kiindulópontként megjelölt források mindegyikénél (valamint a Virgil püspök szerzősége kapcsán bővebben tárgyalt aethicus isteri *Cosmographiánál*) megkíséreltük annak szerkezetét, nyelvi és stílárius sajátosságait, a bennük található reminiscenciákat feltárni; e megfigyeléseinket részint a disszertáció főszövegében, részint a fordításokhoz csatolt jegyzetekben közöltük. A filológiai megközelítés mellett azonban – lévén, hogy célunk nem kizárólag a kora középkori salzburgi historiográfia bemutatása volt – a köz-, egyház-, művelődés- és jogtörténeti szempontok is nagy súllyal estek latba, hiszen maguk a salzburgi történeti források sem lettek volna interpretálhatók a politikai folyamatok behatóbb elemzése, az ezek kapcsán felmerülő kérdések lehetőség szerinti megválaszolása és az ezen válaszokból az elemzett textusokra vonatkozó következmények levonása nélkül.

Bizonyos alfejezetek kérdésfelvetéseinél kitekintést kellett tennünk azon szak-, illetve – vizsgálódásunk szempontjából – segédtudományok eredményeire, amelyeknek forrásanyagát és szakirodalmát meg sem kísérelhettük volna alaposabban feldolgozni; így például a salzburgi sókitermelés a régészet, a bulgáriai misszió és Metód működése a szlavisztika, a VIII. századi társadalomkép pedig a germanisztika kutatási eredményeit hívhatta segítségül. Ezen excursusokat a teljesség igénye nélkül tettük, általában elfogadva és munkánkba beépítve az adott szaktudomány vonatkozó kérdésre adott communis opinio doctorum által bevett nézeteket.

A dolgozat tárgyát illetően joggal merülhet fel azon kérdés, hogy vajon miért éppen a salzburgi források szolgáltak azon tükörként, amelyen keresztül a korabeli Bajorországban zajló folyamatokra kitekinthettünk. Egyrészt a salzburgi historiográfia – s e fogalmat itt kiterjesztően értelmezvén ide soroljuk

a történeti forrásértékkel bíró és önmagukban is történeti tényanyagot elbeszélő hagiográfiát, a birtokjegyzékeket és *epistolát* – kiemelkedően gazdag a korabeli bajorországi forrásanyaghoz képest, hiszen keletkeztek ugyan hagiografikus művek, birtokjegyzékek és levelek Freisingban, Regensburgban és Passauban is, ám egyedül Salzburg büszkélkedhet a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*mal, e sajátos, Salzburgra oly jellemző *genus mixtum*mal. Másrészt az Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, III. Tasziló Nagy Károly általi trónfosztása és az önálló Bajor Hercegség felszámolása után Regensburg megszűnt hercegi székhely lenni, s a 798-ban érsekséggé emelkedett Salzburgi Püspökség a VIII. század végére vitathatatlan primátusra tett szert a többi bajor egyházi központ felett, vagyis immáron de iure is Bajorország hatalmi centrumává lett – e források kiemelt elemzését tehát már keletkezési helyük történeti–politikai fontossága is indokolja. Harmadrészt pedig a IX. század végi salzburgi források egyedülálló jelentőségű információkkal gazdagítanak bennünket a Kárpát-medence – az avarok és a honfoglaló magyarság – történetét illetően. E célkitűzésnek megfelelően a dolgozat fejezetcímeiként azon forrás nevét adtuk meg, amelyhez az adott caputban vizsgált kérdések tartoznak.

Az értekezésünkben azt tűztük ki célul, hogy a VIII. és IX. század salzburgi forrásainak tükrében megkíséreljük a kora középkori bajor történelem fordulópontjai kapcsán felmerülő kérdéseket megválaszolni, illetve ezen sorsfordító események lecsapódását kimutatni az említett textusokban. Nem tekintettük tehát feladatunknak, hogy minden lehetséges részletkérdésre megnyugtató és kimerítő választ találjunk – vagy hogy mindezen kérdéseket egyáltalán felvessük –, hiszen egyfelől az elsődlegesen vizsgált források keletkezésének megértéséhez és elemzéséhez erre számos esetben nem is volt szükség, másfelől pedig a korabeli események sem nyilvánultak meg és tükröződtek feltétlenül az olykor erősen helyi (köztörténetileg jelentéktelen) történésekre és folyamatokra koncentráló szövegekben.

III. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Az első fejezetben a Severinus-kori, iuvavumi kereszténység kontinuitásának problematikáját röviden felvillantva (I. 1.) érdemesnek tűnt a város két, *Iuvavum* és *Salzburg* nevének viszonyát és a kora középkori, helyi forrásokban történő előfordulását megvizsgálni (I. 2. 1.), majd rövid kitérőt tenni – tekintettel a Salzburg névnek a sólelőhelyekhez fűződő egyértelmű kapcsolatára – ugyanezen szövegek alapján a só kitermelésének, a kitermelés eszközeinek és jelentőségének néhány aspektusát (I. 2. 2.), valamint a helymegnevezés (*civitas*, *urbs*, *oppidum*, *villa/vicus*) használatát, különösképpen pedig Salzburgra történő alkalmazását (I. 2. 3.) vázolni. Ezt követően a Rupert-legenda *Gesta (Vita) Sancti Hrodberti confessoris* (A), vagyis *Szent Rupert hitvalló cselekedetei (élete)* címen számon tartott változata és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (B) első fejezete közti viszonyt vizsgáljuk Helmut Beumann azon nézetét elfogadva, amely szerint a két forrás közül egyik sem származtatható a másiktól, hanem mindkettő egy közös archetípusra, a 788/90, vagyis a *Notitia Arnonis* keletkezése előtt született, ám feltehetően már Rupert ereklyéinek a salzburgi dómba történő átvitele idejére, azaz 774-re már mindenképpen megalkotott *Vita Hrodbertire* (X) megy vissza. Ennek fényében választ keresünk a *Gesta Hrodberti* kapcsán szokásosan felmerülő négy alapvető, és a történészeket a XII. század óta jóformán változatlan formában foglalkoztató kérdésre: mikor érkezett Rupert Salzburgba (I. 3. 1.), miért hagyta el Wormsot (I. 3. 2.), salzburgi működését követően mikor halt meg (I. 3. 3.), halála előtt hazatért-e Wormsba, vagy Salzburgtól távozott az élők sorából (I. 3. 4.)?

A Severinus-kori kereszténység iuvavumi–salzburgi továbbélésének kérdését vizsgálva leszűrhetjük, hogy bár nem zárható ki egy keresztény közösség léte, továbbélése Iuvavumban, amelyre Rupert 696-ban rátalálhatott – hiszen egyik forrás sem említi őt a kereszténység kizárólagos megteremtőjeként, hanem sokkal inkább a hit megerősítésében és terjesztésében játszott szerepére kerül a hangsúly –, ám ezen közösség semmiképpen sem lehetett azonos Severinus konventjével, hiszen az a provincia kiűrtésekor elhagyta e vidéket. A hosszú évszázadokon át egymás mellett létező Iuvavum és Salzburg, Igonta és Salzach nevek, illetve az új névadás arra engednek következtetni, hogy egyfelől a bajorok feltehetően igen korán saját befolyásuk alá vonták a salzburgi (és reichenhalli) sókitermelést, másfelől pedig, hogy az uralomváltás

nem mehetett végbe békésen, hiszen a hajdani Noricum ripense területét elfoglalók szándékosan nem kívántak a római uralommal kontinuitást vállalni. A forrásokban a sókitermelésre és a sófőzésre utaló kifejezések (*galgo, puteum, putiatorium, patella*) alapján minden kétséget kizáróan megállapítható egyrészt, hogy a sókitermelés és sófőzés módjában a korábbi technológiákat átvették – ezt mutatja a germán és latin szavak egymás mellett élése –, másrészt pedig, hogy Salzburg és vidéke – a VII. század közepén a frank területen kifejlesztett, majd fél évszázaddal később Bajorországba is eljutó technológiáknak köszönhetően – már Rupert és Theodo idejében igen jelentős, III. Tasziló uralkodásának kezdetére pedig egyre fontosabbá váló szerepet játszott a környező területek sóellátásában, amiből az egyház oroszlánrészét vállalt. A Rupert kapcsán felmerülő négy kérdésre adható válaszaink röviden így foglalhatók össze: Rupert legkésőbb 696-ban jött püspöki székhelyéről, Wormsból Bajorországba. (Jöttét már az Agilolfing-dinasztiával fennálló rokoni kapcsolatai is indokoltá tennék, ám bizonyos politikai motivációkat sem zárhatunk ki.) Salzburgban telepedett le, ahol szervezett formát és új lendületet adott a már meglévő keresztény életnek és közösségnek; templomokat és szerzetesi közösségeket alapított, azonban a – feltehetően már régebb óta létező – Szent Péter-kolostor alapítása nem az ő nevéhez köthető. Salzburgban nem hozott létre egyházmegyét, tehát sem salzburgi püspököknek, sem salzburgi apátnak nem tekinthető. Az élők sorából március 27-én, Wormsban távozott, ahová nem sokkal halála előtt visszatért. 715/16. május 15. után már feltehetően nem volt Salzburgban; halálának éve bizonytalan, biztonsággal legkorábban 715-re datálhatjuk, ám egy későbbi esztendőt sem zárhatunk ki.

A második fejezet legfontosabb szereplője, Virgil, Salzburg ír származású püspöke (749–784) számos ponton új fejezetet nyitott püspöksége történetében: nevéhez fűződik a salzburgi historiográfia legkorábbi műveinek, a *Gesta sancti Hrodberti confessoris*, a *Libellus Virgilii* és a *Liber confraternitatum* megalkotása, a 774-ben felszentelt Rupert-dóm megépíttetése, a püspökség és a Szent Péter-kolostor jogainak kiterjesztése, valamint a karantánok közti misztio megszervezése. E fejezetben a 730-as és 740-es évek bajorországi belső viszonyok és az ezekkel szevesen összefüggő bajor–frank kapcsolatok áttekintése után (II. 1.) Virgil, Salzburg apátja és püspöke működésének következő momentumaival kívánunk behatóbban foglalkozni. Először Bonifác és Virgil konfliktusát vázoljuk a források és a szakirodalom segítségével (II. 2. 1.), majd elhelyezzük az Aethicus Ister-féle *Cosmographiát* e történeti konfliktus kontextusában, megvizsgálva a mű keletkezési idejét, helyét és a szerző személyét,

valamint az opus megírási célját. Az Aethicus Ister neve alatt ránk hagyományozott, *Cosmographia* című mű bevezető mondata azt állítja a műről, hogy az nem más, mint az isztriai filozófus, Aethicus görög nyelvű munkájának Hieronymus által készített, latin nyelvű, rövidített kivonata. A szakirodalom válakozva hol elfogadta e kijelentés hitelességét, hol az egész opust a *Schwindelliteratur* kategóriájába sorolta, ám Heinz Löwe mindmáig mérföldkőnek számító tanulmánya előtt nem keresett, s így természetesen nem is talált feleletet azon kérdésre, hogy a szerző homályos eszméi és ábrázolásmódja, valamint olykor erősen a groteszkbe hajló, élénk fantáziája mögött valamiféle célt, a *Cosmographia* megírására szóló okot találjon. Löwe e koncepciója, amely szerint a mű szerzője nem volt más, mint Virgil, Salzburg ír származású püspöke (749–784), a szakirodalomban egyfelől helyeslő és jóváhagyó, másfelől elutasító fogadtatásra talált, s ugyan a *Cosmographia* legutóbbi (mérvadó) kiadását elkészítő Otto Prinz is elvetette, ám sem teljességgel meggyőzően cáfolni, sem plauzibilisebb magyarázattal helyettesíteni nem tudta. (II. 2. 2.) Ezen excursus után megkíséreljük meghatározni Virgil püspökké szentelésének időpontját (II. 3. 1.) és elemezzük a Szent Péter-kolostor, illetve a Salzburgi Püspökség javaiért és jogaiért folytatott, a *Libellus Virgili*ben általa lejegyzetett vitáit – kitekintést téve a korabeli frank és langobárd egyházi viszonyokra (II. 3. 2.).

A *Breves Notitiae* részeként hagyományozott *Libellus Virgili* keletkezési körülményeinek vizsgálatából a következőket szűrhattuk le. A bajor püspökségek rendszerét pápai legátusként 739-ben létrehozó Bonifác és az ír területről először a frank udvarba, majd Odilo herceghez érkező Virgil között feszülő konfliktus egyfelől a hitéleti gyakorlat – in concreto a hibás formulával megkereszteltek újrakeresztelése – kérdésében eltérő álláspontjukra, másfelől Virgil sokat vitatott *antipodoi*-tanára vezethető vissza, ám mindezen összeütközések mögött a két férfi személyiségéből és eltérő kulturális háttéréből következő alapvető eltérés húzódott meg. Az ún. *antipodoi*-tant Virgil nagy valószínűséggel visszavonhatta, hiszen Salzburg püspökévé ordinálták, ám az e kérdés körül kibontakozott ellentét indíthatta 768 táján az Aethicus Ister neve alatt megalkotott *Cosmographia* megírására – a szerzőség kérdésében elfogadtuk Löwe koncepcióját, amelyet azonban az aktuálpolitikai, kánonjogi és egyházszervezési aspektusokra bővebben kitérve további érvekkel igyekeztünk alámasztani. A sajátosan író vonások mellett a *Cosmographia*ban végigvonul Virgil azon sajátos óvatossága, amellyel Aethicust, valamint az őt kontrolláló Hieronymust az eretnekségtől távol tartva, ám az egyházi tanítást nem érintő

gondolatokat közölve engedi megnyilatkozni; a kettős álca révén ugyanakkor mind az aethicus, mind a hieronymusi nézeteket idézőjelbe téve, ügyelve arra, hogy tanításával ne teremtsen – amivel korábban Bonifác vádolta – egy új világot. E sajátos, parodisztikus leírás előképei kapcsán nem zárhatjuk ki, hogy Virgil más tárgykörre alkalmazva és más hangvétellel ugyan, ám bizonyos tekintetben előképnek tekintette – esetlegesen folytatni kívánta – a VII. századi gall Virgilius Maro munkásságát. Virgil a maga választotta irodalmi műfaj keretein belül, a maga teremtette alakok álarcában nem tett egyebet, mint folytatta Bonifáccal, illetve a Bonifác képviselte szellemiséggel évekkel–évtizedekkel korábban megkezdett harcát a világra nyitottabb kutatás, a szigorúan vett hit-tételeket meg nem kérdőjelező, ám az intellektuális lehetőségek határaiig elmenő vizsgálódás és gondolkodás szabadságáért. Küzdelme Bonifáccal a konkrét történeti szituációban szükségszerűen kudarcra volt ítélve, ám művét azzal a szándékkal alkotta meg, hogy utólagosan intellektuális elégtételt vegyen az őt ért sérelmekért egyfelől egy, a groteszkbe hajló világ megalkotásával, másfelől pedig e világ kortársaival történő elfogadtatásával, jelentős, fiktív auktoritásokat híva segítségül.

Virgil püspökké szentelésének idejét meghatározandó teljes joggal feltételezhetjük, hogy a *Conversio* említette, két esztendeig tartó várakozási-halogatási időt 747-től számíthatjuk, s hogy az addig apátként tevékenykedő – s ezzel mind az ír, mind pedig a kolostori életnek nagy jelentőséget tulajdonító ruperti hagyományt folytató – Virgilt 749. június 15-én szentelték Salzburg püspökévé, s ezt követően vette át a nagy valószínűséggel csak általános püspöki ranggal bíró, ám a Salzburgi Püspökség irányításával de iure meg nem bízott Dobdagrecustól a püspöki teendők ellátását. A *Libellus Virgili*ben elbeszéltek esetek – a hercegi káplán (s ezáltal maga a herceg) és Virgil között a még Rupert idején alapított javadalmak feletti viták – és az ezekből levont következtetések több, az Agilolfing-dinasztia utolsó két tagjának uralkodása idején megmutatkozó tendenciát tesznek világossá. A bajor szokásjog szerint a kolostoralapításhoz uralkodói engedélyre volt szükség, ami egyúttal a hercegi védelmet is magában foglalta, s a hercegek szabadon rendelkeztek mind az általuk alapított, mind pedig a közreműködéssel létrejött kolostorok felett, vagyis a kolostorok teljességgel beépültek a bajor hűbéri rendszerbe. Éppen e gyakorlatot kívánta a bonifáci reform a kolostorok feletti püspöki joghatóság helyreállításával, illetve megteremtésével felszámolni, s e törekvés kikerülhetetlen konfliktust szült a bajor herceg, illetve a nemesség és a bajor megyéspüspökök között, ám ezen összeütközések mögött nem feltétlenül kell

komolyabb, a herceg és a püspök között feszülő politikai ellentétet feltételeznünk, miként Odilo és Virgil esetében sem. A Bonifác-féle reform ugyanakkor nem számolta fel Bajorországban a nemesi *Eigenkirche*-rendszert, hiszen a püspökségnek tett *traditio* által kizárták az öröklésből és rendelkezésből a nemzetség szélesebb körét, a püspökség pedig hűbérként, *beneficium*ként visszajuttatta az adományt tevő család meghatározott tagjának a templomot, amiről bíróság előtt is érvényes és bizonyító erővel bíró okiratot állítottak ki – nem tettek tehát egyebet, mint püspöki fennhatóság alá helyezték az *Eigenkirche*-rendszert, s az öröklés rendjét a kánonjog szabályainak segítségével befolyásolták. Az egyes adománytevők, illerve alapítók hatalmától függött, hogy ezen állapot meddig maradhatott fenn, az esetek többségében utóbb – a *traditio* lényegének eleget teendő – természetesen a püspökség szerezte meg a kérdéses templomot és annak javait. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a bajor püspökségeket csak Nagy Károly hatalomátvétele után, 798-ban fogták össze az érsekséggé emelt Salzburg irányítása alatt, hiszen az érsekség létrehozása a hercegek jogkörét, a püspökök és az apátok döntéseibe történő beavatkozás lehetőségét nagyban csorbította volna, megfosztotta volna a hercegeket azon joguktól, hogy a zsinatokon maguk elnököljenek.

A harmadik fejezetben exponált tematika a következőkben foglalható össze. Miután Nagy Károly 788-ban az ingelheimi gyűlésen megtartott (mai szóhasználatunkkal élve: koncepciós) perben letaszította trónjáról az utolsó Agilolfing herceget, III. Taszilót, birodalmába integrálta az addig önálló Bajor Hercegséget. A bajor (egyházi és világi) előkelők közül többen – köztük Salzburg püspöke és Alcuin későbbi jó barátja, Arn is – már Tasziló uralkodása idején nagy valószínűséggel átpártoltak a frank uralkodóhoz, és segítségére voltak a herceg trónfosztásának legitimálásában. Közvetlenül a trónfosztást követő esztendőekben, 788 és 790 között, Nagy Károly utasítására íratta meg a Karoling-hatalomátvétele nagy nyertese, a jó ideig egykor Tasziló bizalmát is élvező Arn a Salzburgi Püspökségnek tett adományokról szóló feljegyzést, a *Notitia Arnonist*, amelyet a frank uralkodóval jóvá is hagyatott, így biztosítván egyházmegyéje javadalmait. A *Notitia Arnonis*ban a lejegyzést készítő Benedicrus diakónus a hercegektől, nemesektől és egyéb személyektől származó adományokat kronológiai és topográfiai rendbe foglalta, részletes – mondhatni telekkönyvszerű – felsorolást adva a korabeli birtokviszonyokról. Nyelvi szempontból a vizsgált szövegek közül e textus viseli magán leg-erősebben a Karoling-kor előtti grammatikai és stílári hanyatlás jeleit. Tasziló uralkodása történetének rövid áttekintése után érdemes megvizsgálni a

frank–bajor konfliktus kibontakozását és Tasziló hűségesküjének jellegét (III. 1. 1.), majd pedig magát a trónfosztás aktusát (III. 1. 2.) és az ennek indokál felhozott vádakát (III. 1. 3.). Mindezeket – vagyis a *Notitia Armonis* keletkezésének történeti háttérét – követően tehetünk megállapításokat a mű keletkezésének időpontjára és szerkezetére vonatkozóan (III. 2.).

A *Notitia Armonis* megszületésének okaként – Wolframmal, Kolmerrel, Jahnnal és Lošekkel egyetértve, ám nézeteiket a köz- és büntetőjogi háttér tekintetében több ponton árnyalva – Nagy Károly Bajorország feletti hatalomátvételét adhattuk meg, amelyre III. Tasziló, az Agilolfing-dinasztia utolsó hercegének trónfosztása révén kerülhetett sor. A trónfosztást kimondó 788-as ingelheimi gyűlésen vádként a 763-ban Pippinnel szemben elkövetett *barisliz* és a frank uralkodóval szembeni *infidelitas* – vagyis a Nagy Károly által politikailag elszigetelt és alávetettségbe kényszerített hercegnek végső kétségbeesésében az avarokkal kötött szövetsége – szolgált, a valós indokok azonban Nagy Károly imperialisztikus politikájában voltak keresendők. Vizsgálódásunk végén változatlanul homályban maradt, hogy Taszilót valóban *fraudator fidei*nek tekinthetjük-e, vagy pedig csak a frank források tendenciózus beállításának tudható-e be e negatív jellemzés – világosan megmutatkozott azonban, hogy milyen folyamatok vezettek e végeredményhez és e kép kialakulásához. A frank uralkodó nagyhatalmi politikájának nem volt feltétlenül szüksége katonai összeütközésre ahhoz, hogy miután ellenfeivel és ellenségeivel leszámolt, a hajdani Merowing-uralom alatt álló területen önállóságát immáron egyedülként megőrző Bajorországot is beolvassza birodalmába, elegendőnek mutatkozott ravasz diplomáciai eszközökkel elszigetelni a hercegséget, s a maga számára megnyerni a bajorok egy, a majdani perben őt támogató csoportját. A perben nem csupán hajdani vétkeit, nevezetesen a 763-ban elkövetett *barislizt*, vagyis a királyi sereg önkényes elhagyását vetették Tasziló szemére, hiszen ez de iure nem lett volna elegendő a halálos ítélet kimondásához, hanem súlyos hűtlenséggel – számos, 757-ben és 781-ben tett hűségesküjének, illetve 787-es vazallusi esküjének megszegésével –, s az *infidelitas* legsúlyosabb megnyilvánulásának számító, az avarokkal kötött szövetséggel is vádolták. A halálos ítélet végrehajtása ugyanakkor nem hozta volna meg Károly számára a kívánt eredményt, hiszen Tasziló kivégzésével nem annektálhatta volna eo ipso Bajorországot; Tasziló – s vele együtt családtagjainak – kolostorba zárása viszont lehetővé tette a frank uralkodónak, hogy szabadon rendelkezék az immáron uratlanná vált hercegséggel. Az *Annales* elbeszélései a tényeket, helyesebben a következményeket illetően számos pon-

ton megfelelnek a valóságnak, az oksági viszonyokat azonban nem egyszer meghamisítják, illetve elkendőzik, hiszen jórészt a győztes, Nagy Károly szem-
szögéből íródtak mintegy a frank uralkodó eljárását legitimálandó.

A Tasziló elleni perben feltehetően vádlóként fellépő, s így a frank *Machtergreifung* nyertesének számító Arn Benedictus diakónussal íratta meg a *Notitia Arnonist*. Lehetséges, hogy a *Notitia Arnonist* már 788-ban lejegyezték, azonban egy valamivel későbbi idő sem zárható ki; a rotulusi szöveghagyomány címként a 790-es esztendő (*anno dcc lxxxx*) adja meg, s csak a XV. századi betoldások tették hozzá a 788-ra utaló bejegyzést (*anno dcc lxxxviii congestum*), tehát az általunk ismert legkorábbi, a XII. századból származó datálás a 790-es évszámot engedi valószínűsíteni. Ezek alapján összefoglalva megállapítható, hogy 788 végén (*eodem anno, quo ipse Baioariam regionem ad opus suum recepit*) a Nagy Károly által követelt, és a Salzburg által készségesen prezentált, részint régebbi feljegyzésekre támaszkodó és ezekből merítő, részint új adalékokat tartalmazó kimutatás valamikor Bajorország frank okkupációja, vagyis 788 és – amint a szöveghagyományból következtetni lehet – 790 között keletkezett.

A negyedik fejezet több tárgyat foglal magában, ám ezek mindegyike lényegében ahhoz köthető, hogy a Salzburgi Püspökség 798-ban emelkedett érsekséggé, s Arn ekkor kapta meg III. Leó pápától a palliumot, ám az immáron neki alávetett püspökök csekély lelkesedéssel fogadták ezen – Nagy Károly által meghozott és a pápa által kivitelezett – döntést. Salzburgnak tehát ismételten igazolnia kellett a megszerzett birtokok és egyéb adományok eredetét és jogszerűségét, s ennek eredményeként jött létre 798 és 800 között a *Rövid feljegyzések (Breves Notitiae)* címet viselő munka. A *Breves Notitiae* lejegyzőjét név szerint nem ismerjük, azt viszont megállapíthatjuk, hogy a *Notitia Arnonisszal* mutatkozó átfedések ellenére sem szolgált egyik feljegyzés a másik előképül, s így mindkét dokumentum egyedi, máshonnan meg nem ismerhető adatokkal gazdagítja a kor gazdasági- és birtokviszonyaira vonatkozó ismereteinket, valamint a *Breves Notitiae* leíró, historiografikus fejezetei a Rupert-legendában foglaltakra vetnek egyéni megvilágítást. A Salzburgi püspök – utóbb érsek – Nagy Károly és a pápaság közötti kapcsolat bizonyos állomásai, ezek politikai–történelmi jelentősége és Salzburg érsekséggé emelése elválaszthatatlanul összefonódnak, így az alábbiakban először ezt kívánjuk áttekinteni (IV. 1.), s ezt követően nyílik lehetőség a mű datálása és szerkezete (IV. 2. 1.), valamint a korábbi Salzburgi forrásokhoz fűződő viszonya kapcsán felmerülő néhány kérdést exponálni (IV. 2. 2.). A birtokjegyzékekből kibontakozó kép a VIII. századi Bajor Hercegség társadalmi szerkezetére nézvést

jelentős dinamikát mutat, e társadalmi és jogi szerkezetet érdemesnek tűnik ezen a ponton – a *Libellus Virgilii*, a *Notitia Armonis* és a *Breves Notitiae* keletkezési körülményeinek és szerkezetének ismeretében – áttekinteni és elemezni. Az Agilolfing-dinasztia utolsó két uralkodóhercege, Odilo és III. Tasziló korára egyfelől kikristályosodik a személyállapotok azon rendszere, amelyet a jogforrási és az okleveles anyagból megismerhetünk, másfelől pedig ekkorra tehetjük az önálló bajor nemesség kialakulását, s e folyamat lecsapódását a jogalkotásban. A következőkben e kérdést kívánjuk behatóbban megvizsgálni: a *libertas* fogalmához fűzött megjegyzések után a szabadok (*liberi*) és a szolgák (*servi*) jogállását vesszük szemügyre a *Lex Baiuvariorum* tükrében (IV. 3. 1.), majd a jogi és irodalmi források segítségével exponáljuk a herceg és az ősi bajor *genealogiae* viszonyát, az *adalscalbae* rétegének kialakulását, a bajor nemesi rend megszületését és ennek megjelenését a Dingolfingi Zsinat határozataiban, valamint a Karolingok bajorországi hatalomátvétele előtti bajor grófságok kérdését (IV. 3. 2.).

A *Breves Notitiae* keletkezése szorosan összefügg Salzburg 798-ban történő érsekséggé emelésével, s Nagy Károly bizalmasa, Arn e jegyzékkel igyekezett primátusát bizonyítani a többi bajor püspök felé. Arn annál is inkább kiérdekelte Nagy Károly bizalmát, mivel készségesen végrehajtotta utasításait a III. Leó pápa körül Rómában kibontakozott kényes helyzetben. Nézetünk szerint – Classennel ellentétben számos ponton Schieffer nemrégiben megfogalmazott álláspontját réve magunkévá – Nagy Károly emberei, Paschalis és Campulus által elsősorban azért szították e vizályt – s kísérelhették meg trónjáról letaszítani a pápát –, hogy utóbb a frank uralkodó a pápa megmentőjének szerepében léphessen fel, s hajthassa végre a tekintélyére nézvést megtépázott, s politikailag kiszolgáltatott pápával saját császárrá koronázását. Arn aktív szereplőként végigkísérhette ezen eseményeket, amint ezt az Alcuinnal folytatott levelezésből egyértelműen megállapíthattuk.

Heinrich Wanderwitz 798 és 814 közé tette a *Breves Notitiae* keletkezését, azonban ezt az intervallumot szűkíthetjük azáltal, ha – amint ezt a történelmi körülmények figyelembevétele is indokolja – feltételezzük, hogy a Salzburgnak adott immunitás összefügg, s ezért időben is nagyjából egybeesik Salzburg érsekséggé tételével. Megállapítható, hogy az általa adományozott immunitásokat Nagy Károly túlnyomórészt 787 és 800 között adta ki. Ezek alapján a Salzburgnak adományozott immunitás terminus post quemjeként 798-at, terminus ante quemjeként pedig 800-at határozhatjuk meg, tehát ismét a 798 és 800 közötti időszakot adhatjuk meg a *Breves Notitiae* keletkezési koraként. A

Breves Notitiae semmiképpen sem minősíthetjük a *Notitia Arnonis* későbbi átdolgozásának, mivel szerkesztésmódja önálló, nyelvileg – grammatikailag és stílusán – pedig jóval korrektebb megoldásokat mutat a Merovingok korának nyelvi hanyatlását sokkalta inkább magán viselő *Notitia Arnonis*hoz képest. A *Breves Notitiae* helyenként erősen Karoling-párti ábrázolásmódja a kutatók körében – ha különböző mértékben is – elismert és elfogadott. E tendenciát jelzi Pippin és anyja, Hiltrut előfordulása a szövegben, akiket a *Notitia Arnonis* egyáltalán nem említ, s akik mellett Tasziló herceget az elbeszélés egyfajta mellékszereplővé fokozza le. A *Breves Notitiae* mindössze öt alkalommal említi Taszilót, szemben a *Notitia Arnonis* – a terjedelmét tekintve rövidebb forrás – kilenc locusával, grammatikailag pedig csupán egy alkalommal szerepel alanyként a textusban. Herwig Wolfram a *Notitia Arnonis*ra az (*eindeutig*) *prokarolingisch* minősítést használja, Heinrich Wanderwitz viszont a *Notitia Arnonis* kapcsán a forrásnak az Agilolfingek iránt táplált egyértelmű rokonszenvéről szól, a bevezetés és a zárófejezet kivételével. Egyetérthetünk Fritz Lošekkel abban, hogy amint a *Notitia Arnonis*, úgy a *Breves Notitiae* esetében sem jogos ilyen egyértelmű és lapidáris megállapítással élni: az egyes bajor hercegek megítélése személyenként változó, a feltétlenül pozitív Theodo- és Theodbert-képet az Odilóról és Taszilóról festett, korántsem hízelgő portrék követik, amit a *Libellus Virgili*ben vázolt konfliktus is alátámaszt.

A társadalomszerkezet, valamint az okleveles és jogforrási anyagból megismerhető személyállapotok rendszer tekintetében a következőket állapíthattuk meg. A VIII. századi Bajorországban számos, a történetész érdeklődésére méltán számot tartó társadalmi folyamat válik tettenérhetővé, illetve nyer jogi megfogalmazást: többek között a *status libertatis* részletes szabályozása és az önálló nemesi rend kialakulása. A szabadság fogalma a germán népjogokban – s így a *Lex Baiuvariorum*ban is – eredetileg a rokoni/nemzetségi kötelék fogalmi körébe tartozhatott. A rokoni kötelék alatt ezen esetben természetesen nem *stricto sensu* vérrokoni köteléket kell értenünk, hanem sokkal inkább valamiféle összetartozási–szövetségi kapcsolatot, amelybe – a (rab)szolgákon kívül – a kíséret is beletartozhatott. A hercegi kíséretből és az ősi bajor *genealogiákból* kialakult a bajor nemesség – amelynek jogait a frank segítséggel Bajorország trónjára jutó Odilo herceg mintegy saját legitimációja díjaként megerősített – elérte, hogy Tasziló alatt a Dingolfingi Zsinaton e jogokat és azok garanciáit írásba foglalják. Ugyanekkor nyertek további jogokat az *adalschalhae*, akik a herceg szolgálatában állván a szolgai és a nemesi állapot sajátosan bajor ötvözetét jelentették meg, majd váltak az önálló Bajor Hercegség megszűntével meg-

nevezésüket tekintve szabad szolgálkká, *barscalhaevá*, státuszukat tekintve pedig szabadokká.

Az ötödik fejezet – a szervesen összefüggő, a Kárpát-medence történetét kiemelt helyen taglaló tematikájú források miatt – a dolgozatban tárgyalat utolsó két textust, a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*ot és az *Epistola Theotmarit* egyazon caput keretében veszi górcső alá. A 860-as években a szlávok apostolaként ismert Konstantin (Cirill) és Metód jelentős missziós tevékenységet fejtett ki Morávia és Pannónia területén, és 869-ben II. Adorján pápa Metódot Sirmium érsekévé ordinálta, iurisdicciót biztosítva számára – többek között – a térítőmunkája során bejárt vidékeken, ám a salzburgi érsek és megyéspüspökei ezáltal saját joghatóságukat érezték sértve, s Metódot a 870-ben megtartott Regensburgi Zsinaton elítélték és több éven át tartó fogságából csak a pápa intervenciójának köszönhetően szabadult ki. Salzburg moráviai és pannóniai igényeinek legitimációs irataként keletkezett 870-ben a kora középkori salzburgi historiográfia legszebb és talán legérdekesebb – Alphons Lhotsky által is nagy elismeréssel méltatott – darabja, *A bajorok és karantánok megtérése (Conversio Bagoariorum et Carantanorum)* szerzője vélelmzhetően Adalwin salzburgi érsek, címzettje pedig a keleti-frank uralkodó, Német Lajos volt. A *Conversio* értékes momentumokkal gazdagítja tudásunkat az avarok történetéről is, ami pedig a későbbi magyar történelem szempontjából sem elhanyagolható fontossággal bír. (Az avarság történetének a későbbi magyar történelem szempontjából megmutatkozó fontosságát foglalja össze Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest 1998. 9. ... az írott forrásokból ismert történelem folyamán első ízben az avar korban vált tartósan egybetartozó alakulattá a Közép-Duna-medence nyugati és keleti fele ... Ilyen értelemben az avar kaganátus a későbbi Magyarország előfutára volt.) A morva egyház önállósodását igyekeztek előmozdítani a – saját állításuk szerint a pápától erre felhatalmazást nyerő – szláv püspökök, amit a salzburgi érsek, Theotmar felette sérelmesnek vélt, s 900-ban levélben fordulva IX. János pápához feltárta azon eseményeket, amelyek által saját jogkörét csorbítva érezte. *Theotmar érsek levele (Epistola {archi}episcopi Theotmari)* nem csupán a morva egyház működésébe enged bepillantást, hanem súlyos vádakot fogalmaz meg a magyarokkal szemben is, így tehát honfoglaló őseink korának értékes forrásként tarthatjuk számon.

Először a karantániai (V. 1. 1.) és a pannóniai misszió (V. 1. 2.) alakulását vázoljuk, majd kitérőt teszünk a pápa, a basileus és a keleti-frank uralkodó bulgáriai missziós törekvéseire, illetve ennek fontos dokumentumára, a *Responsa*

*Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*ra. Ezen excursus annál is indokoltabbnak látszik, hiszen ezen forrás egyedi értéke többek között abban rejlik, hogy a frissen keresztény hitre tért, illetve térítendő nép vallási-, szokás- és jogrendszerének változásait közvetlen közelről, a térítés időpontjából engedi megfigyelni. Először röviden a történeti háttérrel kívántuk felvillantani (V. 2. 1.), majd behatóbban szemügyre vesszük azon két, Borisz fejedelemhez intézett, a krisztianizáció tárgyában írott levelet, amelyek a kor két legjelentősebb egyházi személyiségétől származnak. Először Phótios pátriárka levelét taglaljuk (V. 2. 2.), utóbb pedig az I. Miklós pápától származót áttekintve felvillantjuk az okokat, amelyek révén Bulgária az önálló egyházszervezet kialakítása során Bizánc hatalmi szférájába került (V. 2. 3.). Ezt követően, a történeti háttér ilyenén összegzése után térünk rá Konstantin és Metód moráviai és pannóniai kezdeti működésére (V. 3. 1.), Metód regensburgi perének körülményeire, a *Conversio*ban megfogalmazott vádakra, illetve ezek háttérére (V. 3. 2.), valamint Metód tanításának további sorsára a pápaság, a frank király és a morva fejedelem politikai viszonyainak tükrében (V. 3. 3.). Végezetül az *Epistola Theotmari* keletkezése körüli történeti helyzet és e mű datálása kapcsán felmerülő néhány kérdésre igyekszünk választ találni. (V. 4.)

A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* datálását illetően Herwig Wolfram 1979-es kiadásában a mű tizennegyedik fejezetének vonatkozó mondata alapján (*A tempore igitur, quo dato et praecepto domini Karoli imperatoris orientalis Pannoniae populus a Iuvavensibus regi coepit praesulibus usque in praesens tempus sunt anni LXXV...*) 871-et fogadta el a keletkezés évül, 1995-ös monográfiájában azonban módosította álláspontját, s a középkori számítási módot vette alapul, amely szerint a szövegben megjelölt esztendő is hozzászámítandó az elteltekhez, s ennek alapján a 870-es megírási év mellett állapodott meg; kiadásában Fritz Lošek is ezen állásponthoz csatlakozott, amit a magunk részéről is elfogadhatónak tartunk.

A szerző kilétére csupán a mű néhány utalásából kísérelhetünk meg következtetéseket levonni, ám teljes biztonsággal nem tudjuk azonosítani. Nagy valószínűséggel megállapítható ugyanakkor egy, az ötödik fejezetben olvasható első személyű fogalmazásból a szerző salzburgi, illetve bajor származása. Adalwin érsek szerzőségét a következők támaszthatják alá: egy további első személyű fogalmazás közvetlenül Adalwin megnevezését követi, elképzelhető tehát, hogy az író saját magát nevezte meg. Hasonlóképpen megfontolás tárgyává tehető azon tény, hogy a *Conversio* szövegében csupán két személy epithetonjaként szerepel a *piissimus* jelző, ezek pedig Adalwin és Német

Lajos, esetlegesen tehát a mű szerzője és címzettje. Behatódobban vizsgáltuk azon, a *Conversio* által rögzített vádpontokat, amelyeket a Regensburgi Zsinaton Metód ellen felhoztak – természetesen nem állapítható meg, hogy a *Conversio* a per vádirataként, vagy pedig annak utólagos legitimációjaként keletkezett-e. A Metód elleni vádak három gyűjtőpont köré csoportosíthatók: először a *lingua Latina*, másodsor a *doctrina Romana*, harmadsor pedig a *litterae auctoriales Latinae* kapcsán megmutatkozó elutasító magatartása. E három, a nyugati egyház és misszionáriusai által soha meg nem kérdőjelezett elemet Metód az egész nép számára értéktelen színben tüntette fel, nevezetesen *philosophice superducens* – e fordulat minősítését illetően nem fogadtuk el Wolfram azon nézetét, miszerint a *philosophus* appositio már önmagában dehonosztáló lett volna, e neutrális – a Metódról író Anastasius Bibliothecarius szóhasználatában pedig kifejezetten elismerő – kitétel csupán az okfejtés módját jelölte meg.

E kérdések mellett a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* és az *Epistola Theotmari* kapcsán igyekeztünk e forrásoknak a Kárpát-medence történetével szervesen összefüggő aspektusaira koncentrálni. Metód pannóniai és moráviai működését és a Salzburgi Érsekségnek e területekre vonatkozó jogigényét megvilágítandó áttekintettük a Bajorországból kiinduló karantán és avar miszsió állomásait, s megállapíthattuk, hogy annak megszervezésében a pápaság valóban nem vállalt aktív részt, ám bizonyos eredményeit és némely területek feletti joghatóságát Salzburg még a VIII. és IX. század fordulóján nem kívánta a tekintélye mélypontján levő pápasággal jóváhagyni, a 870-es években pedig a pápaság már nem kényszerült elfogadni a pápai közreműködés nélkül adott, Nagy Károly-féle jóváhagyásokat. Magát a miszsió módját jobban megvilágítandó kitekintést tettünk a 860-as évek bulgáriai eseményeire és az e területen Róma, Bizánc és a Frank Birodalom között zajló vetélkedésre, aminek szerves folyományaként elemezhattuk a pápaság – s a pápai legátus, Metód – és a bajor püspökök közötti hatalmi vitát.

Az *Epistola Theotmari* elemzése során megállapíthattuk, hogy a Rómával nem túlságosan jó kapcsolatot ápoló salzburgi érsek alapállása e kritikus helyzetben még markánsabban megmutatkozott: jól megszerkesztett és a politikai helyzet világos ismeretéről tanúskodó levelében Theotmar a pápát szinte kioktató hangnemben figyelmeztette a kánoni rendelkezésekre, érvelésében nagy szerepet juttatva a különféle – általa érdekeinek megfelelően olykor módosított – idézeteknek és a mesterien kezelt stílári figuráknak.

A Zárókövetkeztetésekben megkíséreljük dolgozatunk főbb eredményeit

összefoglalni – röviden, hiszen az egyes fejezetek és alfejezetek végén már összegeztük az adott kérdéskörrel tett megállapításaink lényegét.

A Függelékben olvasható fordítások egy részét az elmúlt néhány évben már közreadtuk, ám néhány ponton szükségesnek éreztük finomítani és pontosítani a magyar szöveget, így tehát nem a korábban napvilágot látott fordítások mechanikus megismétlései. A kötetben helyet kapott források közül kettőnek, a *Notitia Arnonis*nak és a *Breves Notitia*enek eddig még részleteiben sem született magyar fordítása. A *Gesta Hrodberti* két fejezetéből néhány mondatot Szádeczky-Kardoss Samu ültetett át magyar nyelvre, a *Conversio* 6–14. caputját Horváth János, az avar vonatkozású fejezetek azon részét, amelyek a 806 előtti eseményekre vonatkoznak, Szádeczky-Kardoss Samu, több, a pannóniai népek megtérését tematizáló passzusát pedig Veszprémy László fordította le, ám e két textusnak nem készült teljes magyar fordítása. (A *Conversio* kommentárral ellátott fordításának publikálását Szádeczky-Kardoss Samu *Iuridicophilologica* című tanulmánykötetemhez írott előszavában a magyar *medievalisztika desideratumaként* említette. Nótári T.: *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány*. Szádeczky-Kardoss Samu előszavával. Budapest 2004. 7.) Az *Epistola Theotmari* esetében rendelkezésre áll ugyan mind a Gombos F. Albin- és a Horváth János-féle teljes, mind pedig a Lele József által készített, a magyarokra vonatkozó részt átültető fordítás; indokoltnak tűnt azonban egy, a legkorábbi szövegkiadáson alapuló, bősegebb jegyzetanyaggal ellátott, teljes fordítást készíteni, s e kötetbe felvenni – annál is inkább, mert ezáltal világosabbá válnak e szöveg kapcsolódási pontjai a korábbi salzburgi forrásokhoz, kiváltképp a *Conversio*hoz.

A fordítások alapjául szolgáló szövegkiadást a vonatkozó helyen mindegyik szövegnél feltüntettük, a *Gesta Hrodbertin*é a Wilhelm Levison-féle 1913-as (MGH SS rer. Merov. 6. Hannover-Leipzig 1913. 157. skk.), a következő négy forrás esetében a Fritz Lošek-féle, 1990-ben és 1997-ben publikált, a kéziratanyag teljességét feldolgozó edíciót vettük alapul. Az átültetés során igyekeztünk a szöveg értelmét mentül pontosabban visszaadni, s ahol erre lehetőség nyílt, az eredeti nyelvtani konstrukciót is megtartani, ha ez nem ment a magyarosság és az érthetőség rovására. Természetesen ahol a latin textus értelemzavaró grammatikai defektusokban szenvedett – így például a *Notitia Arnonis* számos szöveghelyén –, nem törekedhettünk azt gördülékennyé és önkényes belemagyarázással értelmessé stilizálni.

A dolgozatot az idézett és említett források felhasznált szövegkiadásainak, a szakirodalmi rövidítéseknek és a rövidítve idézett szakirodalom bibliográfiai adatainak jegyzéke zárja.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEINEK HASZNOSÍTÁSA

Az értekezés elején azt tűztük ki célul, hogy VIII. és IX. század salzburgi forrásainak tükrében megkíséreljük a kora középkori bajor történelem fordulópontjai kapcsán felmerülő kérdéseket megválaszolni, illetve ezen sorsfordító események lecsapódását kimutatni az említett textusokban. Ennek során mind tematikailag, mind módszertanilag számos területet érintettünk, valamint több ponton beható vizsgálatokat végeztünk. A dolgozat eredményei elsősorban filológiai, valamint köz- és egyháztörténeti jellegűek, tartalmilag pedig elsődlegesen részint a kora középkori Salzburghoz, illetve Bajorországhoz, részint pedig a Kárpát-medencéhez kapcsolódnak, ám számos esetben a bizantinológiai, a szlavisztika, a germanisztika, a középkori jog- és gazdaságtörténet területére is kitekintést tettünk.

A dolgozathoz leszűrhető eredmények tehát mindezen tudományterületek számára nyújthatnak hasznosítható adalékokat, hiszen a már communis opinio doctorum által elfogadott tényeket is igyekeztünk egyéni látásmóddal megközelítve, saját kutatási kiindulópontunk szempontjából összegezve, újra- és olykor értékelve továbbgondolni – az utánérzés epigonizmusának Skyllája és a mindenáron újat mondani akarás Kharybdise között haladva, iránytűként a hegeli *Aufhebung elevare–conservare–tollere* hármasságára függesztve pillantásunkat.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

REPORT OF THE PHYSICS DEPARTMENT

FOR THE YEAR 1960-1961

CHICAGO, ILLINOIS

1961

1961

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL KÉSZÍTETT PUBLIKÁCIÓK

Megjelent publikációk

Conversio Bagoariorum et Carantanorum. (Bevezetés, fordítás, jegyzetek) Aetas 2000/3. 93–111. old.

Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez. In: Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szerk. Weisz B.–Balogh L.–Szarka J. Szeged 2001. 67–84. old.

De consultis Bulgarorum. Collega. Az Accursius Jogászegylet folyóirata 2002/5. 47–53. old.

Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari. Aetas 2004/2. 72–95. old.

Iuridicophilologica. Tíz tanulmány. Szádeczky-Kardoss Samu előszavával. Budapest 2004. (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 167–189. old.; *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez.* 191–205. old.)

Salzburg neve a kora középkori forrásokban. Collega. Az Accursius Jogászegylet folyóirata 2005/1. 48–54. old.

Források Salzburg kora középkori történetéből. Szeged 2005. 232 old.

Tassilo III's dethronement – contributions to an early-middle-age show trial. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica 23. 2005. 65–90. old.

Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában. Belvedere

Meridionale 2005/1–2. 22–35. old.

A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében. Belvedere Meridionale 2005. 3–4. 37–62. old.

Metód pere a Regensburgi Zsinaton a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében. Collega. Az Accursius Jogászegylet folyóirata 2005/1. 44–51.

On the Avar-related chapters of the Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Chronica 5. 2005. 26–39.

Sajtó alatt levő, közlésre elfogadott írások

Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez. In: A IV. Medieviztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged 2005.

Breves Notitiae. Aetas 2005/3.

III. Tasziló trónfosztása – adalékok egy koraközépkori koncepció perhez. Jogtudományi Közlöny 2005.

Személyállapot és társadalomszerkezet a kora középkori Bajorországban. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestinensis 42. 2005.

Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában. Belvedere Meridionale 2005. 5–6.

Az értekezés témaköréből tartott előadások

A Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezetei. II. Medievalisztikai PhD-konferencia, Szeged, 2001. április 3.

Iurisdictio Inuvensis. Jogász Doktoranduszok Országos Találkozója, Budapest, 2005. március 18–19.

A salzburgi historiográfia kezdetei. IV. Medievalisztikai PhD-konferencia, Szeged, 2005. június 9–10.

Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában. V. Magyar Patrisztikai Konferencia, Kecskemét, 2005. június 30–július 2.